

ЖИТТЄВИЙ І ТВОРЧИЙ ШЛЯХ УКРАЇНСЬКОГО РЕЖИСЕРА ХУДОЖНІХ І НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ФІЛЬМІВ М. Б. ВІНЯРСЬКОГО

У статті досліджено життєвий і творчий шлях українського режисера художніх і науково-популярних фільмів Михайла Борисовича Вінярського: навчання у ВДІКу у майстерні режисерів кіно Л. Кулешова і С. Ейзенштейна, режисерській лабораторії О. Довженка, робота режисером на Київській кіностудії художніх фільмів, Київській кіностудії науково-популярних фільмів, Одеській кіностудії художніх фільмів. Наведено список його кінорежисерських робіт.

Ключові слова: Михайло Вінярський, Лев Кулешов, Сергій Ейзенштейн, Олександр Довженко, Київська кіностудія художніх фільмів, Київська кіностудія науково-популярних фільмів, Одеська кіностудія художніх фільмів.

В статье исследован жизненный и творческий путь украинского режиссера художественных и научно-популярных фильмов Михаила Борисовича Винярского: учеба во ВГИКе в мастерской режиссеров кино Л. Кулешова и С. Эйзенштейна, режиссерской лаборатории А. Довженко, работа режиссером на Киевской киностудии художественных фильмов, Киевской киностудии научно-популярных фильмов, Одесской киностудии художественных фильмов. Приведен список его кинорежиссерских работ.

Ключевые слова: Михаил Винярский, Лев Кулешов, Сергей Эйзенштейн, Александр Довженко, Киевская киностудия художественных фильмов, Киевская киностудия научно-популярных фильмов, Одесская киностудия художественных фильмов.

In this article investigational the vital and creative way of the Ukrainian stage-director of feature and popular scientific films Mikhail Borisovich Vinyarskyi: his studies in VGIK in the workshop of film directors of Leo Kuleshov, Serhii Eisenshtein, stage-director laboratory of Oleksandr Dovzhenko, work by a stage-director on the Kyiv Film studio of feature films, Kyiv film studio of popular scientific films, Odesa film studio of feature films. Autor brought the list over of his stage-director works.

Keywords: Mikhail Vinyarskyi, Leo Kuleshov, Serhii Eisenshtein, Oleksandr Dovzhenko, Kyiv film studio of feature films, Kyiv film studio of popular scientific films, Odesa film studio of feature films.

Актуальність цього дослідження зумовлена потребою вивчення маловідомих сторінок історії українського кінематографа та його діячів, які з тих чи інших причин залишилися поза увагою вітчизняних мистецтвознавців, серед яких учень Л. Кулешова, С. Ейзенштейна, О. Довженка, режисер науково-популярного і художнього кіно Михайло Борисович Вінярський (21.11.1912, м. Бобринець, Елісаветградська губернія (тепер — Кропивницька обл.) — 30.03.1977, Київ)

Незважаючи на згадки про М. Б. Вінярського у публікаціях Л. Госейка [1], С. Тримбача [2], М. Фількевича [3], В. Ілляшенка [4], О. Безручка [5; 6], можна констатувати, що Михайло Борисо-

вич Вінярський фактично залишився поза увагою українських кінознавців.

Науковими завданнями цієї статті є дослідити життєвий і творчий шлях українського режисера художніх і науково-популярних фільмів М. Б. Вінярського; проаналізувати його навчання у ВДІКу в майстерні режисерів кіно Л. Кулешова і С. Ейзенштейна та на Київській кінофабриці в режисерській лабораторії О. Довженка; згадати про сценарно-режисерський тандем М. Вінярського з Ю. Солнцевою під час роботи над фільмами «Вісунська республіка» та «Як гартувалася сталь»; описати ситуацію із довоєнними і післявоєнними спробами запуснути з фільмом «Стеля

світу»; реконструювати його творчу діяльність в українському кінематографі як сценариста і режисера художніх та науково-популярних фільмів на Київській кіностудії художніх фільмів, Київській кіностудії науково-популярних фільмів та Одеській кіностудії художніх фільмів; навести список його кінорежисерських робіт.

П'ятнадцятирічний Михайло Вінярський в травні 1928 року став учнем складача в друкарні «Червоний шлях» м. Бобринець, через рік переїхав до Одеси, де з березня 1929-го по червень 1931 року працював складачем у друкарні «Чорноморська комуна» [7, арк. 1 зв.]. Роботу суміщав з навчанням на вечірньому робітфаку (робітничому факультеті), після закінчення якого сумлінний робітфакивець Михайло Вінярський разом з Григорієм Ліпшицем як пролетарі за соціальним походженням (підставою для цього важливого за радянських часів пункту в біографії була робота в друкарнях і робітфак) отримали путівку ЦК ВЛКСМ, тож без іспитів поступили на режисерський факультет Московського державного інституту кінематографії (нині — Всеросійський державний університет кінематографії ім. С. А. Герасимова) [7, арк. 4].

Перший курс М. Вінярський навчався в майстерні Льва Володимировича Кулешова, проте, після повернення із закордонного відрядження Сергія Михайловича Ейзенштейна, у 1932 році половину курсу перевели до нього. Багато років потому під час інтерв'ю, присвяченому навчанню у С. Ейзенштейна, М. Вінярський і його одногрупник Г. Ліпшиць назвали цей період «найкращими роками нашого життя», що і стало назвою публікацій у «Кіноведческих записках» [8] та в книжці «С. М. Эйзенштейн: PRO et CONTRA» [9].

Влітку 1935 року М. Вінярський разом з іншими учнями С. Ейзенштейна потрапив на виробничу практику до знімальних груп провідних режисерів СРСР, зокрема й до О. Довженка, який на «Мосфільмі» працював над фільмом «Аероград», про що було згадано навіть у всесоюзній газеті «Кино»: «Тримісячна робота студента-практиканта режисерського факультету т. Вінярського в групі режисера О. П. Довженка дала чудові результати. Велика увага до практиканта з боку О. П. Довженка, повсякденна спільна робота з асистентом режисера Солнцевою створили умови для справді плідного виробничого навчання т. Вінярського» [10].

Після закінчення ВДІКу за спеціальністю «кінорежисер» Михайло Вінярський поїхав працювати на Київську кінофабрику, де став учнем О. Довженка у режисерській лабораторії (майстерні) при Київській кінофабриці, про що свід-

чить віднайдений автором архівний документ, в якому Олександр Довженко у серпні 1936 р. під час виступу на Київській кінофабриці озвучив список своїх режисерів-лаборантів: «Я прийняв таких людей, як: <...> Вінярського (Михайла Борисовича)» [11, арк. 5–6].

Михайло Вінярський бував на зйомках «Щорса», над яким працював художній керівник режисерської лабораторії, проте не був офіційним асистентом режисера цієї стрічки. Головним для режисерів-лаборантів було написання сценарію, за яким вони потім зняли б власний фільм.

У лекції 1 квітня 1936 р. перед студентами Режисерської академії ВДІК Олександр Довженко згадував М. Вінярського, який у селах на Миколаївщині «бачив таких людей, довідався про такі життєві випадки, сповнені глибокого соціального змісту і драматичної напруги, що, здається, роками б придумував і не видумав» [12, с. 19]. Ці поїздки Михайло Вінярський здійснював переважно для збирання матеріалу для сценарію «Вісунська республіка».

У 1936–1937 рр. М. Вінярський разом із Ю. Солнцевою працювали над сценарієм «Вісунської республіки», що був «присвячений одному з надзвичайно яскравих і героїчних епізодів боротьби українського трудового селянства проти денікінщини за радянську владу» [13].

У 1937–1938 рр. сценарно-режисерський дует М. Вінярського з Ю. Солнцевою працював над кінофільмом «Як гартувалася сталь»: «Двом дебютантам зі студії Довженка (т. Солнцевої, Вінярському) дирекція обіцяє доручити самостійні картини <...> їм доручив ГУКФ ставити «Як гартувалася сталь» [14].

Завдяки архівним документам вдалося дізнатися, що в цьому творчому тандемі в обох фільмах Ю. Солнцева була «самостійним постановником фільму» [15], тобто режисером-постановником, а М. Вінярський, відповідно, співрежисером або ж другим режисером.

Обидва кінопроекти були включені керівництвом до тематичних планів Київської кіностудії на 1937-й і 1938 роки. Проте зняти ці фільми через об'єктивні обставини другої половини 30-х рр. ХХ ст. не вдалося.

Про активну громадську позицію Михайла Вінярського можуть свідчити його публікації в газеті Київської кіностудії «За більшовицький фільм», зокрема це стаття «Зустріч патріотів» від 25 червня 1938 року, в якій розповідалося про зустріч з Ольгою Петрівною Котовською — дружиною червоного комдива Григорія Котовського [16].

У 1938 році Михайло Вінярський отримав шанс для творчої реалізації — став співрежисером (за сучасною термінологією другим режисером) на картині Миколи Федоровича Садковича «Гомони, містечко» [7, арк. 3].

Втім, практика роботи другим режисером дала М. Вінярському можливість зняти 1939 року вже як режисерові-постановнику власну дебютну короткометражку «Херсонес Таврійський» [7, арк. 3]. Таку інформацію записав в особову творчу картку справи Спілки кінематографістів України сам М. Б. Вінярський. Щоправда, в газеті Київської кіностудії цей кінонарис називали просто «Херсонес» і датою його виходу визначили не 1939-й, а 1940 рік [17].

Так, зокрема, Ю. Готкевич 21 лютого 1940 р. написав у газеті «За більшовицький фільм»: «Багато хорошого можна сказати про режисера Вінярського. У 1940 році він поставив художній нарис “Херсонес”. Поетична мова нарису, знання “ремесла” дає підстави говорити про режисера Вінярського як про талановитого творчого працівника» [17].

Того ж таки 1940 року Михайло Вінярський (за архівними документами Київської кіностудії) працював над сценарієм «Командири» [18, арк. 15]. Писав про це в газеті Київської кіностудії і Ю. Готкевич: «Тепер Вінярський разом з автором працює над сценарієм «Командири» — про виховання середніх і молодших командирів Червоної Армії» [17].

У Держфільмофонді «Білі Стовпи» вдалося розшукати справу цього фільму. На першій сторінці зазначено: «Автор сценарію — О. Бейлінов, режисерська розробка М. Вінярського» [19, арк. 1]. Таким чином вдалося з'ясувати, що драматургом цього кінопроєкту був хоча й молодий, проте вже кандидат на вступ до Спілки письменників СРСР Олександр Йосипович Бейлінов.

Олександр Петрович Довженко довіряв Михайлові Вінярському, якому в травні 1940 р. навіть доручив передрукувати власну заяву для вступу до Комуністичної партії, про що автор цього дослідження детально розповідав у попередніх публікаціях [20, с. 110–115].

У червні 1940 року з Київської кіностудії на Буковину і Бессарабію для роботи над фільмом про звільнення цих областей виїхала знімальна група у складі дев'ятнадцять кінематографістів, серед якої було чотири режисери (О. Довженко, Ю. Солнцева, Л. Бодик, Г. Ігнатович), п'ять операторів (Ю. Скељчик та ін.) і асистент режисера М. Вінярський [18, арк. 6]. Крім того, в цей пе-

ріод М. Вінярський як виконувач обов'язків завідувача виробництвом їздив у ці області з перевіркою знімальних груп «Буковина» та «Богдан Хмельницький» [18, арк. 26].

У 1940–1941 рр. М. Вінярський наполегливо працював над сценарієм «Стеля миру», збираючи матеріал для сценарію, їздив у відрядження [18, арк. 15], подавав керівництву написане, вислуховував зауваження, переробляв і знову отримував нові зауваження [21, арк. 15–16].

У 1941 році завідувач сценарним відділом студії О. Сирота звітував: «Закінчив свій сценарій “Стеля миру” т. Вінярський. Студія сценарій прийняла. Це чітко сюжетний, романтичний сценарій про наших радянських стратонавтів. Це сценарій про нових людей, що вмюють революційно мислити і глибоко-людяно відчувати, про любов і дружбу радянських людей» [22].

У 1941 році на виробничо-партійній конференції Київської кіностудії за приклад для наслідування художній керівник студії О. Довженко наводив за приклад М. Вінярського: «Я хочу свідомо підкреслити, як сильно мені сподобався приклад Михайла Вінярського. Він побачив, що сценаріїв немає й замість того, щоб плакати, прийнявся писати сценарій. Принцип правильний [21, арк. 15].

У цьому виступі Олександр Довженко похвалив М. Вінярського, який переробляв сценарій сім разів, поки він врешті-решт був прийнятий «у виробництво» [21, арк. 16]. З цим фільмом за власним сценарієм М. Вінярський, за домовленістю з художнім керівником Київської кіностудії О. Довженком і директором кіностудії П. Юрком, мав запуситися на Київській кіностудії на початку 1942 року [21, арк. 5].

Проте цим планам завадили події Великої Вітчизняної війни, з перших днів якої М. Вінярський, як і його колишні однокласники по кіноінституту — О. Павленко, Г. Ліпшиць, В. Іванов та інші, пішов добровольцем на фронт, де був поранений. Під час окупації України фашисти у єврейському гетто розстріляли найрідніших людей Михайла Вінярського: мати — Єлизавету Михайлівну, батька Бориса Матвійовича і сестру Асю [7, арк. 5]. Сам він хоробро бився від першого до останнього дня війни, за що був нагороджений орденом Червоної Зірки та бойовими медалями [23, арк. 60].

Після демобілізації в листопаді 1945 року М. Вінярський повернувся на Київську кіностудію художніх фільмів, де потрапив до розряду других режисерів [23, арк. 31], і для того аби стати режисером-постановником, намагався запус-

тися із затвердженим у 1941 році сценарієм «Стеля світу».

Проте керівництво кіностудії порекомендувало йому адаптувати сценарій до нових умов, а для цього взяти в співавтори досвідченого радянського драматурга Віктора Борисовича Шкловського, з яким вони 1946 року разом і займалися переробленням сценарію.

Після відмови художньої ради Михайло Вінярський знову переписував сценарій, щоправда тепер уже самостійно. 1 січня 1947 року газета «Радянське мистецтво» повідомляла: «Сценарний портфель Київської кіностудії художніх фільмів поповнився кількома закінченими роботами <...> П. Вершигора — “Люди з чистою совістю”, М. Вінярський — “Стеля світу”» [24].

Михайло Вінярський і Петро Вершигора з різницею в декілька років навчались у ВДІКу, потім разом були режисерами-лаборантами О. Довженка.

Проте і цей варіант сценарію «Стеля світу» довелося знову переробляти, тільки тепер уже в тандемі з керівником сценарного відділу Київської кіностудії художніх фільмів Олександром Михайловичем Борщаговським. Утім, їхній спільний проект також не прийняли у виробництво.

З 13 вересня 1947 року О. Довженко став офіційним консультантом з літературного і режисерського сценаріїв «Стелі світу», над яким працював творчий тандем М. Вінярського — О. Борщаговського [25, арк. 1–2].

Треба зауважити, що впродовж багатьох років О. Довженко листувався з М. Вінярським, по-батьківськи підтримував його як під час війни, так і у важкі для митців часи «малокартиння». Автор статті віднайшов в архівах три листи Олександра Довженка до Михайла Вінярського та оприлюднив їх [6].

На жаль, сценарій «Стеля світу» у варіанті Михайла Вінярського — Олександра Борщаговського за консультацією Олександра Довженка, на відміну від «Людей з чистою совістю» за сценарієм Петра Вершигори, під час «малокартиння» не був навіть допущений до зйомок.

Проте і стрічку «Люди з чистою совістю» невдовзі після запуску припинили знімати, потім найвище кінематографічне керівництво замінило сценариста (П. Вершигору) і режисера-постановника (Б. Дмоховського), врешті-решт взагалі закрило цей кінопроект, який, звернемо на це увагу, знімався за однойменним твором П. Вершигори, що отримав за нього Державну (Сталінську) премію.

Зрозумівши безперспективність роботи над сценарієм «Стеля світу», Михайло Вінярський,

однак, не здавався, а тому у 1948 році намагався написати сценарій повнометражного художнього фільму «Ляля Убийвовк», з яким він зміг би в подальшому запускатися як режисер-постановник. Проте і ця спроба виявилася невдалою.

Як і більшість кінорежисерів у період сталінського «малокартиння» М. Вінярський у 1947–1948 рр. заробляв на життя дублюванням російських стрічок українською мовою. Так, наприклад, він був режисером дубляжу фільмів «Перша [боксерська] рукавичка», «За тих, хто в морі» тощо [7, арк. 3].

Михайло Вінярський на початку 1950-х рр. у зв'язку зі скороченням кіновиробництва був переведений з Київської кіностудії художніх фільмів на Київську студію навчальних фільмів, де як режисер-постановник зняв декілька науково-популярних фільмів, половина з яких була за його сценаріями: «Гречка — північний рис» (1950, режисер), «Цитрусові на Україні» (1950, автор сценарію, режисер).

Протягом 1950–1951 рр. М. Вінярський працював режисером українського дубляжу стрічок «У них є Батьківщина», «Багата наречена», «Піднята цілина». Незважаючи на невдачі із запуском власних художніх фільмів, митець не полишав надії стати режисером-постановником у цьому виді кіномистецтва, а тому в 1951 році працював над сценарієм «Завтра — океан». 1952 року на Київській кіностудії художніх фільмів Михайло Вінярський був режисером ігрової стрічки «На головній лінії» [7, арк. 3].

Протягом 1953–1954 рр. на студії «Київнаукфільм» М. Вінярський зняв як режисер науково-популярні стрічки «Основи технології видобутку вугілля» (1953) та «Культура томатів» (1954).

Наприкінці 1954 року Головне Управління з виробництва фільмів УРСР, зважаючи на закінчення періоду «малокартиння» та збільшення плану виробництва художніх фільмів, перевело режисера до Одеси, з якої він понад двадцять років тому був направлений у Московський кіноінститут.

Таким чином, Михайло Борисович Вінярський з 1954-го по 1961 рр. працював на Одеській кіностудії художніх фільмів, де зняв як режисер-постановник три ігрових фільми: «Тінь біля пірсу» (1955), «Координати невідомі» (1957) та «Мрії збуваються» (1959) [7, арк. 3].

Проте у липні 1961 року режисер перевівся з Одеської до Київської кіностудії художніх фільмів, де працював над сценарієм «Громадянин республіки», зняти який як режисер-постановник прагнув саме у Києві. Проте, зрозумівши

безперспективність цієї спроби, в січні 1962 року повернувся на Київську кіностудію науково-популярних фільмів, де зняв такі стрічки: «Плече друга» (1962, автор сценарію і режисер); «Вирок виносить історія» (1963); «Шлях до одного гола» (1965); «Шлях до антиречовини» (1966); «Техніка безпеки на залізницях» (1968); «Воді бути чистою» (1974). У всіх фільмах — режисер.

Михайлові Віярьському, як і багатьом іншим кінематографістам, творча юність і зрілість яких припала на страшні часи репресій, великої нацистсько-радянської війни та сталінського «малокартиння», не пощастило повністю реалізуватися, проте ми не повинні забувати їхній вклад у розбудову українського кінематографа.

Попри те, що поставлені у статті наукові завдання виконано, перспективи наукових розвідок залишаються великими, оскільки ще мало дослідженою залишається творча діяльність Михайла Борисовича Віярьського на Одеській кіностудії художніх фільмів. Цей пласт чекає на дослідників.

Література

1. Госейко Л. Історія українського кінематографа, 1896–1995 / Л. Госейко ; [пер. з фр. : С. Довганюк, Л. Госейко]. — К. : КІНО-КОЛО, 2005. — 461 с. : іл.
2. Тримбач С. Олександр Довженко: загибель богів: ідентифікація автора в національному часо-просторі / С. В. Тримбач. — Вінниця : ГЛОБУС-ПРЕС, 2007. — 800 с. — ISBN 966-8300-00-9. — ISBN 966-8300-21-1.
3. Фількевич М. Довженківці: сторінки нашої історії : [історія створення та діяльн. Київ. кіноф-ки] / М. О. Фількевич ; [авт.-упоряд. : Галина Фількевич, Георгій Фількевич]. — 2-ге вид., допов. — К., 2006. — 178 с. : фотоіл.
4. Ілляшенко В. Історія українського кіномистецтва [1893–2003] / Василь Ілляшенко. — К. : Вік, 2004. — 412 с. : фотоіл.
5. Безручко О. Віярьський Михайло Борисович / О. Безручко // Безручко О. В. Архівна спадщина Олександра Довженка : монографія / О. В. Безручко ; Київ. міжнар. ун-т. — К. : КиМУ, 2012 — Т. 7. — 203 с. — ISBN 978-617-651-022-2 (загал.). — ISBN 978-617-651-032-1. — С. 71–73.
6. Безручко О. Листи О. П. Довженка М. Б. Віярьському / О. Безручко // Безручко О. В. Архівна спадщина Олександра Довженка : монографія / О. В. Безручко ; Київ. міжнар. ун-т. — К. : КиМУ, 2012 — Т. 9. — 212 с. — ISBN 978-617-651-022-2 (загал.). — ISBN 978-617-651-033-8. — С. 181–189.
7. Особова справа Віярьського Михайла Борисовича // Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтв України. — Ф. 655. — Оп. 1. — Спр. 877.
8. Виярьский М. Лучшие годы нашей жизни. Воспоминания о занятиях в режиссерской мастерской Сергея Эйзенштейна / Михаил Виярьский, Григорий Липшиц / Публ. В. К. Силиной, коммент. В. В. Забродина // Киноведческие записки. — 2006. — Вып. 80. — С. 124–148.

9. Виярьский М. Лучшие годы нашей жизни. Воспоминания о занятиях в режиссерской мастерской Сергея Эйзенштейна / Михаил Виярьский, Григорий Липшиц // С. М. Эйзенштейн: PRO et CONTRA (Сергей Эйзенштейн в отечественной рефлексии) : антология / авт. ком., сост.: Н. С. Скороход, О. А. Ковалов, С. А. Семенчук ; авт. вступ. ст.: О. А. Ковалов. — 2-е изд., испр. — СПб. : Изд. Русской Христиан. гуманитарной академии, 2015. — 1136 с. — С. 447–448.

10. Тальский С. Студенты на производстве / С. Тальский // Кино. 1935. 4 июл.

11. Довженко О. Виступ на Київ. кінофабриці, 1936 р. / О. Довженко // Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтв України. — Ф. 690. — Оп. 4. — Спр. 75.

12. Довженко А. П. Беседа с молодыми режиссерами-слушателями Режиссерской академии ВГИК (1 апреля 1936 года) / А. П. Довженко // Из истории кино : материалы и документы. — М. : АН СССР, 1959. — Вып. 2. — 192 с. — С. 8–28.

13. Ткач М. На пороге 1937 года / М. Ткач // Кино. 1937. 22 янв.

14. Гец С. Вирощувати майстрів радянського кіно / С. Гец // Комсомолец України. — 1937. — 22 серп.

15. Оперативне повідомлення про Ю. І. Солнцева, 24 січ. 1939 р., м. Київ // Галузев. держ. архів Служби Безпеки України (ГДА СБ України). — Ф. 11. — Спр. С-836. — Т. 2. — Ч. 1. — Арк. 19–21.

16. Виярьский М. Зустріч патріотів / М. Виярьський // За більшовицький фільм. — 1938. — 25 черв.

17. Готкевич Ю. Творча молодь студії / Ю. Готкевич // За більшовицький фільм. 1940. 21 лют.

18. Акт ревізії фінанс.-господар. д-ті Київ. кіностудії з 1 січ. по 1 жовт. 1940 р. Списки творч. працівників студії, 1940 р. // Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАМЛІМ України). — Ф. 670. — Оп. 1. — Спр. 66. — Арк. 1–45.

19. Справа фільму «Командири», 1940 р. // Держ. фільмофонд РФ «Білі стовпи». — Ф. Віярьського М. Б.

20. Безручко О. В. Справа-формуляр «Запорожець» : «І я горів у тому вогні...» : монографія / О. В. Безручко ; Київ. міжнар. ун-т. — К. : КиМУ, 2011. — Т. 2 : «Друга хвиля» розсекречень. — 203 с. — ISBN 978-617-651-004-8 (загал.). — ISBN 978-617-651-006-2.

21. Довженко О. Виступ на парт.-вироб. конф. Київ. кіностудії, 1941 р. / О. Довженко // Рос. держ. архів літератури і мистецтв. — Ф. 2081. — Оп. 2. — Спр. 62. — Арк. 1–23.

22. Сирота О. Про завтрашній день студії / О. Сирота // За більшовицький фільм. — 1941. — 25 квіт.

23. Списки творч. працівників Київ. кіностудії з анкетними даними за 1949 р. // Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтв України (ЦДАМЛІМ України). — Ф. 670. — Оп. 1. — Т. 1. — Спр. 314. — Арк. 1–192.

24. Українська кінематографія в 1946 році : [ред. ст.] // Радянське мистецтво. — 1947. — 1 січня.

25. Договір з кінорежисером О. Довженком на творчу консультацію по літературному і режисерському сценарію О. Борщаговського і М. Віярьського «Стеля світу», 13 вер. 1947 р. // Центр. держ. архів-музей літератури і мистецтв України. — Ф. 670. — Оп. 1. — Т. 1. — Спр. 228. — Арк. 1–2